

Poligrāfa pārbaudes cilvēktiesību aspekti

Uldis Miķelsons

*Salus populi suprema lex esto*¹

Poligrāfa ekspertīžu veikšana tiesībsargājošo iestāžu darbā ietver virkni teorētisku un praktisku jautājumu, starp kuriem lielu nozīmi ieņem arī cilvēktiesību aspekti, uz kuriem balstītas arī materiālās un procesuālās tiesību normas krimināltiesību jomā, kā arī tiesībsargājošo iestāžu darbinieku ētikas aspekti. Ievērojot poligrāfa lietošanas attīstību Latvijā, tajā skaitā šāda veida ekspertīžu veikšanas praksi krimināllietās kopš 1998. gada, lietderīgi izvērtēt arī cilvēktiesību jautājumus.

Cilvēktiesību dokumentos (kā arī citos Latvijā spēkā esošos normatīvos aktos) poligrāfa lietošanas problēma nav konkrēti reglamentēta. Tas ir tāpēc, ka cilvēktiesību uzdevums nav reglamentēt jebkādu konkrētu izmeklēšanas metožu pielietošanu, bet gan definēt pamatprincipus cilvēku interešu un tiesību aizsardzībai pret varas ļaunprātīgu pielietošanu. Cilvēktiesību normās pat netiek nosauktas visas izmeklēšanas metodes, uz kurām šīs normas attiecinātas. Tāpēc var būt pat iespējamās situācijas, kad pilnīgi atšķirīgas metodes, piemēram, tādas kā poligrāfa pārbaude vai hipnoze, cilvēktiesību aspektā tiek vērtētas līdzīgi.

Kaut arī šāda situācija nav vienkārša no tiesību normu iztulkošanas viedokļa, tā tomēr ir neizbēgama, jo cilvēktiesības nosaka tikai pamatprincipus, kuru konkrēta piemērošana jau notiek nacionālā līmenī katrā valstī. **Latvijas Republikas Satversmes**² 89. pants nosaka: «Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem.» Un jau citas normas Satversmes 8. nodaļā reglamentē virkni principus cilvēktiesību aizsardzībā.

Saskaņā ar pamatlikumu citos nacionālajos normatīvajos iekļauti principi, kas nosaka cilvēktiesību aizsardzību.

Krimināllikuma³ 78. pants paredz kriminālatbildību par cilvēktiesību ierobežošanu, tajā skaitā, ja to veikusi valsts amatpersona. Arī citos Krimināllikuma pantos iekļauta aizsardzība pret cilvēktiesību pārkāpumiem – Krimināllikuma XIV nodaļas normās, kas paredz kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret personas pamattiesībām un

¹ Lat.: Cilvēku labklājība lai ir augstākais likums

² Latvijas Republikas Satversme / Latvijas Republikas pamatlikums. Pieņemta Latvijas Republikas Satversmes sapulcē 15.02.1922; spēkā no 07.11.1922.; redakcija uz 7.10.2004.; publicēta Latvijas Vēstnesī 01.07.1993., Nr.43.

³ Krimināllikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 17.06.1998.; spēkā no 1.04.1999.; redakcija uz 28.12.2004.; publicēts Latvijas Vēstnesī 08.07.1998., Nr.199/200.

pamatbrīvībā, XXIII nodaļas normās, kas paredz atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret jurisdikciju un XXIV nodaļas normās, kas paredz atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem valsts institūciju dienestā. Tajā skaitā Krimināllikuma 317. pantā par dienesta pilnvaru pārkāpšanu, ja šīs darbības radījušas būtisku kaitējumu ar likumu aizsargātām personas tiesībām un interesēm.

Šeit jāpiebilst, ka Krimināllikuma 319. pants jau paredz kriminālatbildību arī par **valsts amatpersonas bezdarbību**.

«319.pants. Valsts amatpersonas bezdarbība.

(1) Par valsts amatpersonas pienākumu nepildīšanu, tas ir, ja valsts amatpersona tīši vai aiz nolaidības neizdara darbības, kuras tai pēc likuma vai uzlikta uzdevuma jāizdara, lai novērstu kaitējumu valsts varai vai pārvaldības kārtībai vai ar likumu aizsargātām personas tiesībām un interesēm, un ja ar to valsts varai, pārvaldības kārtībai vai ar likumu aizsargātām personas tiesībām un interesēm radīts būtisks kaitējums, -

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar arestu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām, atņemot tiesības ieņemt noteiktus amatus uz laiku no viena gada līdz trim gadiem vai bez tā.

(2) Par tādu pašu nodarījumu, ja tas izraisījis smagas sekas vai ja valsts amatpersonai bijis mantkārīgs nolūks, -

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz sešiem gadiem vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām, atņemot tiesības ieņemt noteiktus amatus uz laiku no viena gada līdz pieciem gadiem vai bez tā.»

Šajā pantā paredzētais likumpārkāpums var izpausties arī tādā veidā, ka, piemēram, policijas amatpersona necenšas rūpīgi veikt izmeklēšanu un pierādījumu pārbaudi krimināllietā vai operatīvās uzskaites lietā, kas ir viņa lietvedībā.

Diemžēl, Latvijas Valsts policijā (jāpiebilst, ka tāda ir tiesībsargājošo iestāžu darbā arī daudzās citās valstīs) ir ļoti izplatīti gadījumi, kad policijas amatpersonas nepietiekami rūpīgi strādā daudzās lietās, kuras nav izdevies atklāt drīz pēc nodarījuma, vai pat nepamatoti atsakās uzsākt pārbaudi un izmeklēšanu, kad saņemts pieteikums par noziedzīgu nodarījumu, bet lietās, kur no aizdomās turētajiem saņemta «labprātīga» atzīšanās pēc policijas darbinieku pašu veiktās vai arī ieslodzījuma vietā noorganizētās fiziska spēka piemērošanas pret aizdomās turēto (kas faktiski ir spīdzināšana), policijas amatpersonas turpmāk jau vairs necenšas iegūto informāciju rūpīgi pārbaudīt, bet gan visus spēkus koncentrē tikai uz to, lai virzītu lietu prokuroram kriminālvajāšanai.

Ja prokurors arī pieņem šādu lietu savā lietvedībā, tad nereti ir gadījumi, kad prokurors sāk šaubīties par iegūtajiem pierādījumiem, ja krimināllietā pierādījumu ir maz un

nav neapšaubāmi, turklāt vēl apsūdzētais konsekventi un pārliecinoši sāk liecināt par policijā veikto viņa piekaušanu, saņemtajiem draudiem un profesionālu psiholoģisko spiedienu, kā ietekmē viņš uzņēmis vainu par neizdarītu noziegumu. *Aliud ex alio malum.*⁴

Tā kā arī prokuroriem arī ir zināma šāda policijas nereta prakse Latvijā, tad jau prokurora uzdevums ir veikt visu pierādījumu rūpīgu pārbaudi, tajā skaitā nosakot dažādas ekspertīzes.

Zīmīgi ir tas, ka Latvijā lielākajā daļā gadījumu poligrāfa ekspertīzes noteikuši tieši prokurori, bet policija par tām izrāda mazu interesi (kas ir atšķirīgi no lielākās daļas ārvalstu, kur tieši policija cenšas veikt rūpīgu izmeklēšanu).

Kriminālprocesa likums⁵ nosaka:

«12.pants. Cilvēktiesību garantēšana

(1) Kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē.

(2) Cilvēktiesības var ierobežot tikai tajos gadījumos, kad to prasa sabiedrības drošības apsvērumi, un tikai šajā likumā noteiktajā kārtībā atbilstoši noziedzīgā nodarījuma raksturam un bīstamībai.

(4) Procesa virzītāja, īpaši pilnvarotā prokurora un izmeklēšanas tiesneša pienākums ir aizsargāt personas privātās dzīves noslēpumu un komercnoslēpumu. Ziņas par to drīkst iegūt un izmantot tikai tad, ja tas ir nepieciešams pierādāmo apstākļu noskaidrošanai.

(5) Fiziskajai personai ir tiesības pieprasīt, lai krimināllietā netiek iekļautas ziņas par šīs personas pašas vai tās saderinātā, laulātā, vecāku, vecvecāku, bērnu, mazbērnu, brāļu un māsu (turpmāk – tuvi radnieki) privāto dzīvi, komercdarbību un mantisko stāvokli, ja tas nav nepieciešams krimināltiesisko attiecību taisnīgai noregulēšanai.

13.pants. Spīdzināšanas un pazemošanas aizliegums

(1) Kriminālprocesā nevienu nedrīkst pazemot, šantažēt, spīdzināt vai draudēt ar spīdzināšanu vai vardarbību, vai arī lietot vardarbību.»

Operatīvās darbības likums⁶ tāpat nosaka cilvēktiesību aizsardzību jau tā 1. pantā:

«1.pants. Operatīvās darbības jēdziens.

⁴ Lat.: No viena ļaunuma rodas cits

⁵ Kriminālprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.04.2005.; spēkā no 01.10.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 11.05.2005., Nr.74.

⁶ Operatīvās darbības likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 16.12.1993.; spēkā no 14.01.1994.; redakcija uz 10.07.2002.; publicēts Latvijas Vēstnesī 30.12.1993., Nr.131.

Operatīvā darbība ir šajā likumā noteiktajā kārtībā un ar likumu īpaši pilnvarotu valsts institūciju amatpersonu atklātas un slepenas tiesiskas darbības, kuru mērķis ir aizsargāt personu [...] tiesības un brīvības, [...].

4.pants. Operatīvās darbības principi.

(1) Operatīvā darbība organizējama un veicama, pamatojoties uz likumību, ievērojot vispārējās cilvēka tiesības, sadarbojoties ar iedzīvotājiem un balstoties uz viņu palīdzību.»

Arī **Likuma par policiju**⁷ 5. pants nosaka cilvēktiesību aizsardzību:

«(1) Policijas darbība tiek organizēta, ievērojot likumību, humānismu, cilvēka tiesības, sociālo taisnīgumu, atklātumu, vienvadību un balstoties uz iedzīvotāju palīdzību.

(2) Policijas aizsargā personu tiesības un likumīgās intereses neatkarīgi no to pilsonības, sociālā, mantiskā un cita stāvokļa, rases un nacionālās piederības, dzimuma un vecuma, izglītības un valodas, attieksmes pret reliģiju, politiskās un citas pārliecības.»

«(4) Policija ar savu darbību nodrošina personu tiesību un brīvību ievērošanu. Šo tiesību un brīvību ierobežošana ir pieļaujama, tikai pamatojoties uz likumu un likumā noteiktajā kārtībā. Ikreiz, kad policijai nākas ierobežot personu tiesības un brīvības, policijas darbinieks sniedz tām paskaidrojumu, kurā pamato katru konkrēto ierobežojumu. Šādos gadījumos pēc personu pieprasījuma policijas darbiniekam jānosauc savs uzvārds, amats un dienesta vieta, kā arī jāuzrāda dienesta apliecība.

Policija dod iespēju aizturētajām un apcietinātajām personām realizēt tiesības uz juridisko palīdzību un, ja šīs personas vēlas, nekavējoties paziņo viņu atrašanās vietu ģimenei un darbavietas vai mācību iestādes administrācijai. Policija nodrošina aizturēto un apcietināto personu veselības aizsardzību, veic neatliekamus pasākumus medicīniskās palīdzības sniegšanai un šo personu īpašuma aizsardzībai.»

Atbilstīga cilvēktiesību aizsardzības reglamentācija iekļauta arī vairākos citos specializētos normatīvajos aktos, kas tiek piemēroti tiesībsargājošo iestāžu darbā.

Lai izprastu un vispusīgi izvērtētu juridiskos aspektus, kas var attiekties arī uz poligrāfa pārbaudi, nepieciešams rūpīgi izskatīt cilvēktiesību aktos iekļauto reglamentāciju.

Starptautiskie cilvēktiesību dokumenti ietver rekomendējošas pamatnostādnes un principus dalībvalstīm noteikt nacionālo tiesību aktos tādas normas, kas ļauj efektīvi aizsargāt cilvēku tiesības un intereses pret apdraudējumiem no noziedzīgiem nodarījumiem un citiem likumpārkāpumiem, tajā skaitā arī no policijas vai citas tiesībsargājošās institūcijas izdarītiem pārkāpumiem (piemēram, vardarbību pret noprotināmo personu, kuras ietekmē

⁷ Likums par policiju / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Augstākajā Padomē 4.06.1991.; spēkā no 4.06.1991.; redakcija uz 16.06.2004.; publicēts Latvijas Republikas AP un MP Ziņotājā 15.08.1991., Nr.31.

persona uzņēmusies vainu par to, ko tā nemaz nav izdarījusi). Runājot par cilvēktiesībām, nevajadzētu arī liekulīgi «aizmirst» par noziedzīgos nodarījumus **cietušo** cilvēktiesībām.

Piemēram, **Apvienoto Nāciju Organizācijas**⁸ (ANO) «Deklarācijas par tiesvedības pamatprincipiem attiecībā uz cietušajiem noziegumos un no varas patvaļīgas pielietošanas»⁹ 4. panta d) punkts nosaka **nepieciešamību** nacionālo tiesību aktos ietvert normas, kas nodrošina: «noziegumus izdarījušo personu atklāšanas, tiesas [krimināl]vajāšanas un sodīšanas līdzekļu izstrādi un nostiprināšanu».

Tas nozīmē, ka nacionālās tiesībās nepieciešams ietvert normas, kuras nodrošina pietiekami efektīvu metožu un līdzekļu izstrādi un pielietošanu, lai būtu iespējams atklāt un izmeklēt noziedzīgus nodarījumus, noskaidrot to izdarījušo personu vainu un citus nodarījuma apstākļus. Nenoliedzami, ka viena no efektīvākajām tādām metodēm izmeklēšanā ir ekspertīzes. Arī poligrāfa pārbaudi tiesību aizsardzības iestādes var īstenot ekspertīzes formā. Līdz ar to var teikt, ka cilvēktiesības, būtībā, paredz ne tikai poligrāfa lietošanas iespējas, bet arī šādas kategorijas izmeklēšanas līdzekļu lietošanas nepieciešamību.

Minētās normas ietvertas arī vairākās vēlāk pieņemtās ANO deklarācijās. ANO «Deklarācijas par tiesībām un pienākumiem atsevišķām personām, grupām un sabiedrības organizācijām veicināt un aizstāvēt vispārpieņemtās cilvēktiesības un pamatbrīvības»¹⁰ 2. panta (2) daļa nosaka: «Katra valsts veic tādus tiesiskos, administratīvos un citus pasākumus, kādi var būt nepieciešamai, lai nodrošinātu šajā Deklarācijā minēto tiesību un brīvību aizsardzības efektīvas garantijas.»

Latvijas Republikas **Satversmes 116. pants** nosaka: «Personas tiesības, kas noteiktas Satversmes deviņdesmit sestajā, deviņdesmit septītajā, deviņdesmit astotajā, simtajā, simt otrajā, simt trešajā, simt sestajā un simt astotajā pantā, var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību.»¹¹

Šī konstitucionālā norma nepārprotami norāda uz nepieciešamību valstij **nodrošināt cilvēku tiesību**, kā arī sabiedriskās drošības, labklājības un citu būtisku interešu **aizsardzību pret citu personu apdraudējumiem** arī ar tādiem līdzekļiem, kuri **ierobežo personu**

⁸ Sk.: <http://www.un.org/rights/>

⁹ ANO Deklarācija par tiesvedības pamatprincipiem attiecībā uz cietušajiem noziegumos un no varas patvaļīgas pielietošanas / Pieņemta un izsludināta ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1985. gada 29. novembra Rezolūciju A/RES/40/34.

¹⁰ ANO Deklarācija par tiesībām un pienākumiem atsevišķām personām, grupām un sabiedrības organizācijām veicināt un aizstāvēt vispārpieņemtās cilvēktiesības un pamatbrīvības / Pieņemta ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1998. gada 9. decembra Rezolūciju A/RES/53/144.

¹¹ Latvijas Republikas Satversme / Latvijas Republikas pamatlikums. Pieņemta Latvijas Republikas Satversmes sapulcē 15.02.1922; spēkā no 07.11.1922.; redakcija uz 7.10.2004.; publicēta Latvijas Vēstnesī 01.07.1993., Nr.43. – 116. pants.

cilvēktiesības, tajā skaitā valstij jāaizsargā cilvēki pret noziedzīgiem nodarījumiem, un šajā nolūkā valstij ir tiesības ierobežot Satversmes 96. pantā nodrošinātās aizdomās turamo personu operatīvās izstrādes lietās, kriminālprocesā aizdomās turēto un apsūdzēto, kā arī notiesāto personu tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību.

Tieši privātās dzīves neaizskaramība (angliski – *privacy*) ir tas jautājums, kurš saistīts ar poligrāfa pārbaudes veikšanu, jo tās gaitā pārbaudāmajai personai tiek uzdoti jautājumi, kas saistīti ar viņa attieksmi pret noteiktiem apstākļiem (tomēr izslēdzot aizskarošus vai mulsinošus jautājumus), vienlaikus reģistrējot šīs personas fizioloģiskos procesus un vērtējot neverbālo komunikāciju un uzvedību. Taču norādītā konstitucionālā tiesību norma, atbilstīgi arī starptautiskajām cilvēktiesību normām, neapšaubāmi norāda uz nepieciešamību valstij nodrošināt šādu pārbaudu veikšanu, ja tas vajadzīgs, piemēram, noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā vai citiem uzdevumiem, kad jāaizsargā citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību.

Tomēr, kaut arī sākotnēji šis jautājums šķiet pilnīgi skaidrs, dziļākai tā izpratnei lietderīgi novērtēt vēl to, vai cilvēktiesības neparedz arī kaut kādus ierobežojumus, kuri var attiekties uz poligrāfa lietošanu.

Vispirms jau šajā sakarā jāuzsver, ka starptautiskajos cilvēktiesību aktos (un arī Latvijas nacionālajā normatīvajā reglamentācijā) nav ietverta jebkāda norma, kura tieši aizliegtu poligrāfa pārbaudes.

Tomēr cilvēktiesību aktos ir vairākas normas, kuras var izpētīt, skatot jautājumu par poligrāfa lietošanu tiesību aizsardzības iestāžu darbā, proti – cilvēktiesības definē tiesiskos principus cilvēktiesību un interešu aizsardzībai tā, lai radītu **līdzsvaru** (samērīguma un taisnīguma princips) starp **noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu** tiesību un interešu aizsardzību, no vienas puses, un noziedzīgos nodarījumos (un no varas patvaļīgas pielietošanas) **cietušo personu** tiesību un interešu aizsardzību, no otras puses.

Kā iepriekš norādīts, cilvēktiesības paredz tiesiskas iespējas ierobežot noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu tiesības un intereses šo nodarījumu atklāšanas un izmeklēšanas nolūkā, lai aizsargātu šajos nodarījumos cietušo personu tiesības un intereses, taču vienlaikus cilvēktiesības arī nosaka šādas ierobežošanas **robežas**.

Minētās robežas noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu tiesību ierobežošanai ietvertas vairākos cilvēktiesību aktos, kuri definē tiesību aizsardzības iestāžu darbībā nepieļaujamas metodes.

Latvijas Republikas Satversmes 95. pants nosaka: «Valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta.»

ANO «Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas»¹² 5. pantā, kā arī ANO «Starptautiskā pilsoņu un politisko tiesību pakta»¹³ 7. pantā un arī **Eiropas Padomes** «Konvencijas par cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzību»¹⁴ 3. pantā noteikts: «Neviens nevar būt pakļauts spīdzināšanai vai nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem».

ANO «Deklarācijas par visu personu aizsardzību no spīdzināšanas un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem un pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem»¹⁵ 6. pants, kā arī ANO «Konvencijas pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem un pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem»¹⁶ 11. pants nosaka: «Katrai valstij sistemātiski jāizskata nopratināšanas metodes (noteikumus, instrukcijas, praksi) un taktiku [...] tās teritorijā, lai nepieļautu kaut kādus spīdzināšanas vai nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas apiešanās veidu vai sodu gadījumus.»

Papildus minētajam, ANO «Deklarācijas par visu personu aizsardzību no spīdzināšanas un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem» 12. pants nosaka: «Jebkurš paziņojums, kas, kā noskaidrots, bijis izdarīts spīdzināšanas ietekmē vai kā rezultāts citam nežēlīgam, necilvēcīgam vai pazemojošam apiešanās veidam un sodam, nevar būt pielietots kā liecība pret personu, uz kuru attiecas jebkura cita tiesas izmeklēšana, vai pret jebkuru citu personu, kura saistīta ar tiesas izmeklēšanu.»

ANO «Konvencijas pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem un pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem» 15. pants vēl precizē: «[...] jebkurš paziņojums, kas... bijis izdarīts spīdzināšanas ietekmē, nevar tikt pielietots kā liecība,... izņemot gadījumus, kad tas tiek pielietots pret personu, kura apsūdzēta spīdzināšanā, kā pierādījums tam, ka šāds paziņojums bijis izdarīts.»

Latvijas Republikas Satversmes 95. pants nosaka: «Valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta. Nevienam nedrīkst pakļaut nežēlīgam vai cilvēka cieņu pazemojošam sodam.»

¹² ANO Vispārējā Cilvēktiesību Deklarācija / Pieņemta un izsludināta ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1948. gada 10. decembra Rezolūciju 217 A (III).; Latvijas Republikā spēkā no 24.03.1992.

¹³ ANO Starptautiskais pilsoņu un politisko tiesību pakts / Pieņemts un atvērts parakstīšanai, ratifikācijai un pievienošanai ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1966. gada 16. decembra Rezolūciju 2200 A (XXI).

¹⁴ Eiropas Padomes Konvencija par cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzību / Pieņemta Romā 1950. gada 4. novembrī.; redakcija H90.5E stājusies spēkā 1.11.1998.

¹⁵ ANO Deklarācija par visu personu aizsardzību no spīdzināšanas un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem / Pieņemta ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1975. gada 9. decembra Rezolūciju 3452 (XXX).

¹⁶ ANO Konvencija pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem / Pieņemta un atvērta parakstīšanai, ratifikācijai un pievienošanai ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1984. gada 10. decembra Rezolūciju 39 / 46. Stājās spēkā 1987. gada 26. jūnijā.

Kaut arī, kā jau minēts, konkrēts viedoklis attiecībā uz poligrāfa pārbaudi cilvēktiesībās nav izpausts, agrākos gados tiesību speciālistu vidū ir bijuši atšķirīgi viedokļi par to, vai poligrāfa pārbaudes var vai nevar uzskatīt par tādu apiešanās veidu, kas attiecas uz minēto kategoriju. Tomēr šādas diskusijas pieder pagātnei. Mūsdienās tiesību speciālisti atzīst, ka poligrāfa pārbaudes, ja tās veiktas balstoties uz zinātniski pamatotu metodiku, nevar uzskatīt par norādīto apiešanās veidu (spīdzināšanu vai citu nežēlīgu, necilvēcīgu vai pazemojošu apiešanās veidu un sodu).

Piemērus agrākos gados izteiktiem atšķirīgiem viedokļiem šajā jautājumā var atrast atsevišķos ANO reģionālo semināru ziņojumos.

Piemēram, 1951. gadā Briselē notikušajā ANO reģionālajā seminārā tika pieņemta rezolūcija: «Pilnīgi nepieciešams, lai visās [nacionālo tiesību] sistēmās likums noteiktu, ka izmeklēšanu veicošās tiesas nedrīkst pielietot jebkādas metodes, kas var vājināt noziedznieka gribu vai viņa spējas saprast notiekošo, tajā skaitā viltības vai hipnozi, kas tiek pielietota kaut vai ar pārbaudāmā piekrišanu.»¹⁷

Šī rezolūcija tika apstiprināta arī 1960. gadā no 20. jūnija līdz 4. jūlijam Vīnē organizētajā reģionālajā ANO seminārā par cilvēktiesību aizsardzību kriminālajā tiesvedībā, kurā piedalījās Eiropas valstis un PSRS (ziņojums ST/TAO/HR/8), ar šādu formulējumu: «Galvenais šādu metožu [jebkādas metodes, kas var vājināt noziedznieka gribu vai viņa spējas saprast notiekošo, tajā skaitā viltības vai hipnozi] nepieļaujamības iemesls ir apstākļi, ka šīs metodes apdraud cilvēka saprāta svarīgākās funkcijas un, šādi, apdraud cilvēktiesības.»¹⁸

Taču šajos (un arī citos, izņemot divus zemāk minētos) semināros tieši poligrāfa lietošana netika pieminēta. Cilvēktiesību aspektā poligrāfa lietošanu arī agrākos gados nepielīdzināja tādām metodēm, ko vajadzētu tiesiski ierobežot, jo poligrāfa pārbaude, atšķirībā no hipnozes vai psihotropo vielu lietošanas, nevar vājināt nedz personas gribu, nedz arī viņa spējas saprast notiekošo.

Tomēr var pieminēt, ka divos ANO reģionālajos semināros tika vērtēta arī poligrāfa lietošana, proti - Santjago (Čīlē) 1958. gada 15.-30. maijā, kurā piedalījās Latīņamerikas valstis, poligrāfa lietošana, tāpat kā psihotropo vielu lietošana nopratināšanā, tika pielīdzināta pat noziegumam. Semināra ziņojumā ST/TAA/HR/3 teikts: «Kaut kādu fiziskas vai psihiskas piespiešanas metožu, ieskaitot sfigmogrāfu, narkotiskos līdzekļus un jebkuru

¹⁷ Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития нового международного экономического порядка : Международные соглашения и рекомендации ООН в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – Москва: Академия МВД СССР, 1989. – 160 с.

¹⁸ ANO seminārs par cilvēktiesību aizsardzību kriminālajā tiesvedībā : Ziņojums ST/TAO/HR/8, Vīne, 1960. gada 20. jūnijs - 4 jūlijs.

citu zemapziņas izpētes metožu, pielietošanai attiecībā pret apsūdzēto, aizturēto vai apcietināto jābūt stingri aizliegtai. Nacionāliem likumiem jāparedz sods par tādu līdzīgu metožu pielietošanu kā par noziegumu.»¹⁹

Līdzīgs vērtējums tika izteikts arī ANO reģionālajā seminārā Āzijas, Āfrikas un Okeānijas valstīm 1958. gada 17.-28. februārī Bagio, Filipīnās (ziņojums ST/TAA/HR/2).²⁰

Attiecībā uz šādu vērtējumu jāņem vērā, ka minēto semināru galadokumenti, proti – ziņojumi - nav saistoši ANO dalībvalstīm un nekalpo par nacionālo tiesību aktu pamatu (atšķirībā no ANO Deklarācijām un Konvencijām, kuras ratificē ANO dalībvalstis). Šādiem ziņojumiem nav tiesiska nozīme, bet ir tikai informatīva nozīme.

1958. gadā Ņujorkā un 1977. gadā Popovā (Polijā) notikušajos ANO cilvēktiesību jomas semināros arī tika apspriesta poligrāfa pārbaude, taču galarezultātā netika formulēts kaut kāds noraidošs viedoklis par to.

Uzmanību pievērš arī tas, ka 1958.gadā šāds jautājums tika apspriests trīs dažādos ANO reģionālajos semināros – Čīlē, Filipīnās un Ņujorkā. Tāpēc jāņem arī vērā tas, ka tajā laikā ANO semināros notiekošo diskusiju raksturu ietekmēja arī politiskie spēki, kas dominēja šajos semināros.

Ievērojot neskaidro nostāju par šo jautājumu, 1978. gadā ANO Sekretariāta sagatavotajā apkopojumā «Cilvēka tiesības, veicot kriminālo tiesvedību» izdarīts šāds secinājums: «Cits faktors, kas var stimulēt sadarbību starp programmu cilvēktiesību jomā un ANO darbību noziedzības novēršanas jomā [...], ir paātrinātā zinātniski - tehniskā progresa ietekme uz šīm problēmām. Piemēram, mūsdienu atklājumi bioloģijā un sabiedrisko zinātņu jomā, kuri izgaismo noziedzīgas darbības ģenēzi [...], kā arī progress noprotināšanas metodikā, pielietojot ķīmiskas un psiholoģiskas metodes, var radīt jaunas ētiskas problēmas, kuras prasa līdzšinējo normu cilvēktiesību jomā precizēšanu un diversifikāciju».²¹

Šīs normas izstrāde būtībā saistīta ar to, ka cilvēktiesību pilnveides procesā svarīgi meklēt risinājumu visu personu tiesību un interešu aizsardzības līdzsvarošanai, nevis tikai noziedznieku tiesību aizsardzībai. Tajā skaitā tiesību aizsardzības iestādēm jābūt spējīgām efektīvi veikt noziedzīgu nodarījumu un citu likumpārkāpumu izmeklēšanu, lai aizsargātu tajos **cietušo** cilvēku tiesības un intereses.

¹⁹ ANO seminārs par cilvēktiesību aizsardzību kriminālajā tiesvedībā : Ziņojums ST/TAA/HR/3, Santjago, Čīle, 1958. gada 19.-30 maijs.

²⁰ ANO seminārs par cilvēktiesību aizsardzību kriminālajā tiesvedībā : Ziņojums ST/TAA/HR/2, Bagio, Filipīnas, 1958. gada 17.-28. februāris.

²¹ Международный обзор уголовной политики : Права человека при отправлении уголовного правосудия / Подготовлено Секретариатом ООН. – Нью-Йорк: Департамент ООН по экономическим и социальным вопросам, 1978, Нр. 34. – с. 106 - 107.

Lai precīzi definētu jēdzienu «spīdzināšana un citi nežēlīgi, necilvēcīgi un pazemojoši apiešanās veidi un sodi», ir pieņemti speciāli cilvēktiesību akti.

Saskaņā ar ANO «Deklarācijas par visu personu aizsardzību no spīdzināšanas un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem un pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem» 1. pantu, kā arī ANO «Konvencijas pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem un pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem» 1. pantu, spīdzināšana definēta kā «jebkura fiziska vai garīga darbība, ar kuru no oficiālas personas puses vai pēc tās uzskūdišanas (vai ar tās ziņu vai klusējošu piekrišanu) cilvēkam tīši tiek nodarītas stipras sāpes vai ciešanas ar mērķi panākt no šā vai cita cilvēka informāciju vai atzīšanos, vai ar mērķi sodīt viņu par darbībām, kuras viņš izdarījis vai par kurām viņš tiek turēts aizdomās, vai arī ar mērķi iebaidīt viņu vai citas personas (vai piespiest viņu vai citas personas, vai ar jebkuru iemeslu, kas balstīts uz jebkura rakstura diskrimināciju).

Šajā skaidrojumā neiekļaujas sāpes vai ciešanas, kas rodas tikai no likumīgas brīvības atņemšanas, ievērojot stāvokli, kāds ir šai brīvības atņemšanai vai tās rezultātā, tādā pakāpē, ciktāl tas ir savienojams ar minimālajiem standarta noteikumiem attiecībā uz apiešanos ar ieslodzītajiem.

Spīdzināšana ir pastiprināta un tīša nežēlīga, necilvēcīga vai pazemojoša apiešanās vai soda forma.»

Kā norādīts ANO «Amatpersonu rīcības kodeksa tiesiskās kārtības uzturēšanā»²² 5. panta c) punktā, «jēdzienu «nežēlīgi, necilvēcīgi vai pazemojoši apiešanās veidi un sodi» ANO Ģenerālā Asambleja nebija definējusi, taču to jātulko tādējādi, lai tiktu piemērota pēc iespējas plašāka aizsardzība pret fiziskas vai psiholoģiskas dabas ļaunprātīgu [varas] pielietošanu».

ANO «Principu apkopojumā par visu personu aizsardzību, kuras tiek pakļautas aizturēšanai vai apcietinājumam jebkādā formā»²³ 6. principam, kas reglamentē aizliegumu aizturētas vai apcietinātas personas pakļaut spīdzināšanai vai nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai pazemojošiem apiešanās veidiem vai sodiem, pievienota zemsvītras piezīme, kurā lietotais termins paskaidrots šādi: «Termins nežēlīgi, necilvēcīgi vai pazemojoši apiešanās veidi vai sodi jātulko tā, lai tiktu piemērota pēc iespējas plašāka aizsardzība pret fiziskas vai psiholoģiskas dabas ļaunprātīgu [varas] pielietošanu, ieskaitot aizturētās vai apcietinājumā atrodošās personas turēšanu apstākļos, kuri uz laiku vai pastāvīgi atņem tajā jebkuru no dabiskām sajūtām, tādām kā redze, dzirde, telpas vai laika orientācija.»

²² ANO Amatpersonu rīcības kodekss tiesiskās kārtības uzturēšanā / Pieņemts ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1979. gada 17. decembra Rezolūciju A/RES/34/169. – [Publicēts kopā ar komentāriem]

²³ ANO Principu apkopojums par visu personu aizsardzību, kuras tiek pakļautas aizturēšanai vai apcietinājumam jebkādā formā / Pieņemts ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1988. gada 9. decembra Rezolūciju 43 / 173.

Piemēri precedentiem, kad starptautiskā līmenī izskatīts jautājums par spīdzināšanu, ir Eiropas Cilvēktiesību komisijas²⁴ un Eiropas Cilvēktiesību tiesas²⁵ izskatītās lietas – Īrijas prasība pret Apvienoto Karalisti,²⁶ kā arī individuālu personu – Selmouni prasība pret Franciju²⁷ un Salmana prasība pret Turciju.²⁸

Šajā lietā izskatītas piecas nopratināšanas metodes, kuras Eiropas Cilvēktiesību tiesa nosauca par «dezorientāciju» un «sensoro deprivāciju». Šīs metodes bija – stāvēšana ar seju pret sienu, maisa uzvilšana galvā, iedarbība ar troksni, miega atņemšana un barības raciona ierobežošana.

Eiropas Cilvēktiesību komisija vienprātīgi atzina, ka minēto piecu metožu apvienošana var pielīdzināt spīdzināšanai, tajā skaitā tāpēc, ka tās izjauc sajūtu orgānu funkcionēšanu un ietekmē cilvēka fizisko un garīgo stāvokli. Savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesa nepiekrīta Eiropas Cilvēktiesību komisijas secinājumam un atzina, ka minētās piecas nopratināšanas metodes ir «necilvēcīga un pazemojoša apiešanās», kaut arī to izsauktās ciešanas pēc savas intensitātes un nežēlības nevar pielīdzināt spīdzināšanai.

Paskaidrojot savu lēmumu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa atsaucās uz ANO «Deklarācijas par visu personu aizsardzību no spīdzināšanas un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem un pazemojošiem apiešanās veidiem un sodiem» 1. panta 2. punktu, kur spīdzināšana definēta kā pastiprināta un tīša nežēlīga, necilvēcīga vai pazemojoša apiešanās vai soda forma.

Lai kā arī nebūtu, minētās nopratināšanas metodes ir Eiropas Padomes «Konvencijas par cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzību» 3. panta pārkāpums.

Ievērojot aplūkotās tiesību normas un poligrāfa pārbaudes būtību, metodiku un praktisko izpausmi, jāatzīst, ka saskaņā ar cilvēktiesību reglamentāciju poligrāfa pārbaudi nekādā gadījumā **nevar uzskatīt** nedz par spīdzināšanu, nedz arī par nežēlīgu, necilvēcīgu vai pazemojošu apiešanās veidu vai sodu, nedz arī par jebkādu citu cilvēktiesībās aizliegtu metodi tiesību aizsardzības iestāžu vai citu juridisku vai fizisku personu darbībā.

Šeit var piebilst, ka par necilvēcīgu un pazemojošu apiešanos, iespējams, var atzīt **psihotropo vielu** vai **hipnozes** pielietošanu, ja tā veikta, nesāņemot personas brīvu

²⁴ Eiropas Cilvēktiesību komisija izbeidza darbību 1998. gada novembrī līdz ar vienotas Eiropas Cilvēktiesību tiesas izveidošanu. Šī institūcija izlēma par individuālu vai valstu sūdzību pret dalībvalstīm piekriktību saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju.

²⁵ Sk.: <http://echr.coe.int/>

Eiropas Cilvēktiesību tiesa nodrošina, ka Eiropas Padomes dalībvalstis pilda saistības, kādas noteiktas Eiropas Padomes Cilvēktiesību konvencijā.

²⁶ Ireland vs. U.K. / European Court of Human Rights, Series A, no. 25, 18 January, 1978.

²⁷ Selmouni vs. France / European Court of Human Rights, Application no. 25803/94, 28 July, 1999.

²⁸ Salman vs. Turkey / European Court of Human Rights, Application no. 21986/93, 27 June, 2000.

piekrišanu, jo gan psihotropo vielu, gan hipnozes pielietošanas rezultātā persona nonāk tādā apziņas stāvoklī, kurā tai ir ierobežota dabisko sajūtu funkciju darbība.

Taču jautājumu, kā vērtēt gadījumus, kad personas dod brīvu piekrišanu psihotropo vielu vai hipnozes pielietošanai, aplūkotās normas neatrisina.

Minēto jautājumu iespējams novērtēt saistībā ar vairākām jau aplūkotām cilvēktiesību normām, kā arī ar ANO «Starptautiskā pilsoņu un politisko tiesību pakta» 7. pantā norādīto: «Nevienu personu bez brīvas piekrišanas nedrīkst pakļaut medicīniskam vai zinātniskam eksperimentam.» ANO «Principu apkopojuma par visu personu aizsardzību, kuras tiek pakļautas aizturēšanai vai apcietinājumam jebkādā formā», 22. princips vēl precizē šo normu: «Nevienu aizturētu vai apcietinājumā esošu personu pat ar viņa piekrišanu nedrīkst pakļaut medicīniskam vai zinātniskam eksperimentam, ja tas var apdraudēt viņa veselību.»

Šīs normas ne vien sniedz kritēriju – personas brīvu piekrišanu saistībā ar metodes iespējamo ietekmi uz veselību, bet arī norāda, ka pieļaujams veikt tikai tādas pārbaudes, kuras **nav eksperimentālas**.

Par eksperimentālām neuzskata tādas metodes, kuras ir zinātniskos pētījumos pietiekami izpētītas, tajā skaitā ir noskaidrota tās zinātniskā būtība un visi tās īstenošanas apstākļi. Tiesību aizsardzības iestāžu darbā nav pieļaujama poligrāfa pārbaūžu veikšana bez pietiekama tiesiskā pamata. Savukārt eksperimentālas poligrāfa pārbaudes var veikt tikai zinātniskiem mērķiem tādās situācijās, kas nav jebkādā veidā saistītas ar tiesību aizsardzības iestāžu darbu un nekādi neaizskar cilvēku tiesību un interešu aizsardzību.

Ievērojot šo cilvēktiesību normu reglamentāciju, var uzskatīt, ka personas brīva piekrišana psihotropo vielu vai hipnozes pielietošanai, ja persona apzinās, ar kādiem mērķiem un kādā veidā tā tiks pielietota, un persona atrodas situācijā, kad tās atteikšanās no šīs metodes neradīs nedz šai, nedz arī jebkurai citai personai nedz tiesiskas, nedz ētiskas, nedz fiziskas, nedz jebkādas citas negatīvas sekas, turklāt šādas metodes pielietošanu veic kvalificēts speciālists, novēršot tās pielietošanas negatīvu ietekmi uz veselību, var uzskatīt par kritēriju, ka arī šo metožu – psihotropo vielu vai hipnozes - pielietošana **neapdraud cilvēktiesības**.

Vērtējot poligrāfa pārbaudes cilvēktiesību aspektus, var izvirzīt vēl vienu jautājumu – vai poligrāfa pārbaudi būtu pieļaujams veikt arī, **nesaņemot personas piekrišanu?**

Šāds jautājums nav radies pilnīgi bez pamata. 1998. gadā Latvija Policijas akadēmijā notikušajā zinātniskajā daudznozaru seminārā, veltītā poligrāfa lietošanas iespējām tiesību aizsardzības iestāžu darbā, Latvijas Valsts policijas Psiholoģijas dienesta vadītājs, *Dr.psychol.* Pāvels Tjurins izteica viedokli, ka poligrāfa pārbaudi pieļaujams veikt arī bez

personas piekrišanas. Papildus var minēt, ka arī Kriminālprocesa kodeksa²⁹ reglamentācija, kas attiecas uz ekspertīzēm, neparedz aizdomās turētā vai apsūdzētā piekrišanas saņemšanu ekspertīzei.

Lai vērtētu šo jautājumu no cilvēktiesību viedokļa, jāizskata vēl citas normas.

ANO «Principu apkopojumā par visu personu aizsardzību, kuras tiek pakļautas aizturēšanai vai apcietinājumam jebkādā formā» 21. princips nosaka: «Aizliegts ļaunprātīgi pielietot aizturētās vai apcietinājumā esošās personas stāvokli ar mērķi piespiest viņu atzīties vai kaut kādā citā veidā nodrošināt pierādījumus pret sevi vai sniegt liecības pret jebkuru citu personu.

Neviena aizturētā persona nopratināšanas laikā nedrīkst būt pakļauta vardarbībai, draudiem vai tādām izziņas metodēm, kas mazina viņa spējas pieņemt lēmumus vai izdarīt spriedumus.»

Nule minētā panta pirmā daļa var būt vērtēta tā, ka personu nav pieļaujams pamudināt piekrist poligrāfa pārbaudei, piemēram, nosakot tādu piekrišanu kā nosacījumu drošības līdzekļa veida maiņai vai arī režīma maiņai apcietinājuma vietā.

Tomēr pats par sevi apstāklis, ka personai piemērots kā drošības līdzeklis apcietinājums, nevar būt šķērslis, lai personai piedāvātu pārbaudi ar poligrāfu, tādus apstākļos, kad šāds piedāvājums varētu būt izteikts arī, ja personai nebūtu piemērots ar brīvības ierobežošanu saistīts drošības līdzeklis.

Savukārt minētā panta otrajā daļā ietvertie kritēriji neattiecas uz poligrāfa pārbaudi, jo tās gaitā pārbaudāmajai personai netiek mazināta spēja pieņemt lēmumus vai izdarīt spriedumus.

Jāpiebilst, ka praktiski veicot ekspertīzi, pirms poligrāfa pārbaudes eksperts vienmēr paskaidro pārbaudāmajai personai tās iespēju jebkurā brīdī atteikties no pārbaudes turpināšanas, turklāt atteikties pārbaudāmā persona var, pat nenosaucot atteikšanās iemeslu. Tādu iespēju pārbaudāmās personas dažkārt arī ir izmantojušas, piemēram, kad pārbaudāmā persona saprot, ka poligrāfa pārbaudē tai neizdosies izvairīties no maldināšanas atklāšanas. Lai mazinātu krimināllietā iegūto pierādījumu daudzumu, persona var paziņot par nevēlēšanos turpināt poligrāfa pārbaudi, kā iemeslu minot, piemēram, laika trūkumu.

Ievērojot aplūkoto cilvēktiesību reglamentāciju, var domāt, ka poligrāfa pārbaudi tiesību aizsardzības iestāžu darbā no tiesiskā viedokļa pieļaujams veikt, arī nesaņemot pārbaudāmās personas piekrišanu, ja persona nav aizturēta un neatrodas apcietinājumā.

²⁹ Latvijas Kriminālprocesa kodekss / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas PSR Augstākajā padomē 06.01.1961.; spēkā no 01.04.1961.; Latvijas Republikā stājies spēkā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes likumu 22.08.1991. (Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991., Nr.33./34.); redakcija uz 28.01.2005. – [Oficiāli nav publicēts; Sk. NAIS]

Taču praktiski poligrāfa pārbaudi nav iespējams veikt pret personas gribu, jo poligrāfa pārbaudi fiziski var veikt tikai tādos apstākļos, kad pārbaudāmā persona pārbaudes laikā sēž mierīgi, nekustoties un nesarunājoties. Tātad, ja persona negrib, lai to pārbauda, tad šai personai pietiek pastāvīgi kustēties, un pārbaudes rezultātā nekādus secinājumus nevarēs izdarīt.

Vēl var apsvērt iespēju, vai poligrāfa pārbaudi var veikt pret pārbaudāmās personas gribu tādā veidā, ka personai tiek izteikti draudi, piemēram, nepiekrišanas gadījumā piemērot ar apcietinājumu saistītu drošības līdzekli? Atbilde uz šādu jautājumu ir viennozīmīgi noraidoša, jo šādā gadījumā nepārprotami tiek rupji pārkāptas cilvēktiesību normas.

Papildus izskatītajiem no cilvēktiesību viedokļa lietderīgi izvērtēt vēl arī jautājumu par iespēju poligrāfa pārbaudes **veikt slēpti** – tā, ka persona nezina par šīs pārbaudes veikšanu, proti – operatīvās darbības procesā ar bezkontakta aparāturu kā operatīvo izpēti.

Kā jau iepriekš konstatēts, saskaņā ar cilvēktiesību reglamentāciju, persona var būt pārbaudīta ar poligrāfu arī bez tās piekrišanas, ja šai personai netiek izteikti jebkādi draudi un tā neatrodas apcietinājumā, un ja netiek pielietotas eksperimentālas metodes, kuras var apdraudēt cilvēka veselību, ievērojot, ka poligrāfa pārbaude pati par sevi nemazina personas iespējas pieņemt lēmumus vai izdarīt spriedumus.

Tomēr jānorāda, ka saskaņā ar Operatīvās darbības likuma³⁰ 12. panta (3) daļu, Latvijā šādas pārbaudes rezultātus nedrīkst izmantot kā procesālus pierādījumus.

Papildus vēl var pievērst uzmanību arī jautājumam par poligrāfa pārbaudes metodiskajiem aspektiem, kas saistīti ar privātuma aizsardzību.

ANO «Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas» 12. pants, kā arī ANO «Starptautiskā pilsoņu un politisko tiesību pakta» 17. pants nosaka: «Neviens nevar būt pakļauts darbībai, ar kuru bez personas piekrišanas notiek iejaukšanās viņa personīgajā [...] dzīvē, [...] vai tiek apdraudēts viņa gods un reputācija».

Par poligrāfa pārbaudi dažkārt izteikts viedoklis, ka tā būtiski iejaucas pārbaudāmā cilvēka personīgajā dzīvē, jo tajā tiek uzdoti jautājumi, kas šai personai ir nozīmīgi, vienlaikus fiksējot viņa organisma fizioloģiskās reakcijas. Taču šim vērtējumam var piekrist tikai daļēji. Personas privātuma nozīmīgs aizskārums var būt tikai tādā gadījumā, ja personai tiek pārbaudīta slēpti vai arī personai tiek uzdoti jautājumi, kuri nav ar viņu iepriekš saskaņoti.

Saskaņā ar poligrāfa pārbaudes metodiku, pārbaudē tiek uzdoti tikai tādi jautājumi, kas:

³⁰ Operatīvās darbības likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 16.12.1993.; spēkā no 14.01.1994.; redakcija uz 10.07.2002.; publicēts Latvijas Vēstnesī 30.12.1993., Nr.131.

- a) ar pārbaudāmo personu iepriekš saskaņoti,
- b) kuriem šī persona piekrīt,
- c) tādā formā, kādā persona piekrīt, lai tie tiktu uzdoti,

nodrošinot arī, ka visi jautājumi pārbaudāmajai personai ir viennozīmīgi saprotami un uz katru no tiem tā var atbildēt patiesīgi vienā vārdā. Ja pārbaudāmā persona nepiekrīt kāda jautājuma uzdošanai, tas netiek uzdots.

Līdz ar to nav pamata uzskatīt, ka pārbaudāmā persona būtu pakļauta darbībai, ar ko bez viņa piekrišanas notiktu iejaukšanās viņa personīgajā dzīvē, ja poligrāfa pārbaude tiek veikta atbilstoši tās metodiskajiem nosacījumiem.

Var gan piebilst, ka praktiski nav izslēgta iespēja, ka kāds poligrāfa eksperts pārkāpj šo nosacījumu un uzdod pārbaudes laikā arī tādus jautājumus, kuri nav iepriekš ar pārbaudāmo saskaņoti. Iemesls tam var būt, piemēram, pārbaudes iniciatora – komercuzņēmuma vēlme noskaidrot sava darbinieka lojalitāti pret uzņēmumu, sakarā ar ko viņam tiek piedāvāta poligrāfa pārbaude.

Šajā sakarā, nerunājot vēl nemaz par darba tiesību normatīvo reglamentāciju (darba tiesību aspekti iziet ārpus šeit aplūkotā temata), jāuzsver, ka šādi praktizētas poligrāfa pārbaudes apdraud cilvēktiesības, tāpēc nav pieļaujamas.

Cits gadījums, kad varētu būt apdraudēts personas gods un reputācija, būtu tad, ja par poligrāfa pārbaudi un tās rezultātiem bez pārbaudītās personas piekrišanas kļūtu zināms kādai citai personai, kas nav tieši norādīta kriminālprocesa likumā vai citā likumā, saskaņā ar kuru tiek veikta šā pārbaude (noteiktām kriminālprocesa un civilprocesa dalībersonām likumā ir noteiktas tiesības iepazīties ar lietā veikto ekspertīžu rezultātiem).

Latvijā bijuši atsevišķi gadījumi, kad sabiedrībai kļuvis zināms par poligrāfa ekspertīzē pārbaudītām personām. Taču tajos gadījumos informāciju par veikto pārbaudi žurnālistiem sniedza pašas pārbaudītās personas, bet eksperts pat atteicās apstiprināt vai noliegt šo faktu, kamēr ir spēkā kriminālprocesa norma par izmeklēšanas noslēpuma aizsardzību. Citi gadījumi bijuši, kad žurnālisti uzzinājuši par lietā veiktu poligrāfa pārbaudi, kad lietas materiāli izskatīti atklātā tiesas sēdē. Šādos gadījumos informācijas publiskošana neapdraud cilvēktiesības, jo persona pati ir tiesīga izpaust par sevi jebkādas ziņas, savukārt tiesā darbojas atklātības princips, ja vien nav slēgta tiesas sēde.

Var piebilst, ka poligrāfa pārbaudē eksperts var no lietas materiāliem vai no pārbaudāmās personas iegūt informāciju, kas satur izmeklēšanas noslēpumu, valsts noslēpumu, komercnoslēpumu, fizisku personu datus vai citu ar likumu aizsargātu informāciju. Šādas informācijas aizsardzību ietver nacionālā tiesiskā reglamentācija, tajā

skaitā Krimināllikums.³¹ Arī cilvēktiesības reglamentē šo jautājumu. ANO «Amatpersonu rīcības kodeksa tiesiskās kārtības uzturēšanā» 4. pants nosaka: «Konfidenciāla rakstura ziņas, kuras amatpersona [...] iegūst, nedrīkst izpaust, ja vien to neprasa viņa pienākumu izpilde vai tiesas izmeklēšanas prasības».

Privātuma un personīgās dzīves aizsardzības cilvēktiesību aspekti iekļauti arī poligrāfa pārbaudes ētiskajos principos. Tie formulēti arī ar tādu nosacījumu, ka, ja vien pārbaude nav noteikta tieši tādu apstākļu noskaidrošanai, nedrīkst pārbaudāmajai personai uzdot jautājumus, kuri var aizskart tās privātumu un personīgo dzīvi, tajā skaitā jautājumus par pārbaudāmās vai citas personas reliģisko pārliecību vai konfesijas piederību, uzskatiem attiecībā uz rasēm, nacionālajiem un etniskajiem uzskatiem, politisko pārliecību vai partijas piederību, pārliecību, piederību vai likumīgu darbību sociālās organizācijās vai arodbiedrībās, seksuālu noslieci vai aktivitāti, ekonomisko stāvokli, fiziskajām īpašībām u.tml. Šādas pārbaudes gaitā un saistībā ar to nav pieļaujamas jebkādas darbības vai paziņojumi, kas aizskar pārbaudāmās vai citas personas cieņu un godu.

Vērtējot aplūkotās cilvēktiesību normas, jāsecina, ka poligrāfa lietošana tiesību aizsardzības iestāžu darbā **neapdraud cilvēktiesības**, ar nosacījumiem, ka saņemta pārbaudāmās personas brīva piekrišana, tajā skaitā piekrišana uzdodamajiem jautājumiem, un tiek pielietota tikai zinātniski pamatota metodika, kā arī eksperts nodrošina informācijas neizpaušanu par pārbaudīto personu, ja to nepieļauj likums.

Papildus var piebilst, ka cilvēktiesības ietver normas, kas pat minētajam nosacījumam pieļauj iespējamu izņēmumu. ANO «Konvencijas par cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzību» 15. pants paredz iespēju valstij atkāpties no noteiktiem «Konvencijā par cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzību» paredzētiem pienākumiem – kara vai cita ārkārtas stāvokļa laikā, kas apdraud nācijas pastāvēšanu. Tomēr arī tādā gadījumā nevienam personu nedrīkst pakļaut spīdzināšanai un necilvēcīgiem vai pazemojošiem apiešanās veidiem vai sodiem.

Tāpat saskaņā ar cilvēktiesību aktu reglamentāciju, poligrāfa pārbaudes kara vai cita ārkārtas stāvokļa laikā, kas apdraud nācijas pastāvēšanu, pieļaujams veikt arī nesaņemot piekrišanu no pārbaudāmās personas (lai gan to vienalga praktiski iespējams izdarīt tikai ar bezkontakta poligrāfu slēptā pārbaudē).

³¹ Krimināllikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 17.06.1998.; spēkā no 1.04.1999.; redakcija uz 28.12.2004.; publicēts Latvijas Vēstnesī 08.07.1998., Nr.199/200.

Var piebilst, ka bez minētajiem tiesību aktiem šādos apstākļos jāpiemēro vēl arī citi starptautiskie normatīvie akti, tajā skaitā 1907. gada 18. oktobra Hāgas konvencija,³² 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvencija³³ u.c., kuri nosaka civiliedzīvotāju un karagūstekņu aizsardzību arī pret spīdzināšanu un cita veida cilvēktiesību apdraudējumiem.

Jāatzīst gan, ka jautājums par tiesību normu praktisku piemērošanu kara apstākļos, īpaši tad, ja okupācijas vara iecēlusi pagaidu pārvaldi, vienmēr ir bijis un arī būs ļoti sarežģīts, tajā skaitā arī no jurisdikcijas viedokļa. *Silent leges inter arma.*³⁴

Pēc jautājuma izvērtēšanas par iespējamiem ierobežojumiem poligrāfa pārbaudēm, var vēl atgriezties pie aizsāktā jautājuma par cilvēktiesībās paredzēto nepieciešamību nacionālajā tiesiskajā reglamentācijā noteikt **pienākumu** tiesību aizsardzības iestādēm pielietot tādas izmeklēšanas metodes, pie kurām var pieskaitīt arī poligrāfa pārbaudes.

Cilvēktiesībās nav tieši noteikts tiesību aizsardzības iestāžu pienākums veikt vispusīgu, pilnīgu un objektīvu izmeklēšanu, kas ietverts Latvijas Kriminālprocesa kodeksā. Taču šāds pienākums nepārprotami izriet no daudzu cilvēktiesību normu satura. Piemēram var minēt ANO «Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas» 28. pantu, kur noteikts: «Katram cilvēkam ir tiesības uz [tādu] sociālo [...] kārtību, kurā [viņa] tiesības un brīvības, kas izklāstītas šajā Deklarācijā, var būt pilnībā īstenotas.» Starp tām 7. pantā noteiktas «katra cilvēka tiesības uz vienlīdzīgu likuma aizsardzību», bet 10. pantā noteiktas «katra cilvēka tiesības [...] uz to, lai viņa lieta būtu izskatīta [...], ievērojot visas taisnīguma prasības [...], lai tiktu noskaidrota viņam uzrādītās apsūdzības kriminālnoziedzumā pamatotība», un 11. pantā noteikts: «Katram cilvēkam, kurš apsūdzēts noziedzuma izdarīšanā, ir tiesības būt uzskatītam par nevainīgu tikmēr, kamēr viņa vaina nebūs noskaidrota likumīgā ceļā [...], kurā viņam nodrošinātas visas aizsardzības iespējas».

Savukārt ANO «Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas» 29. pantā noteikts: «Tiesību un brīvību īstenošanā katrs cilvēks var būt pakļauts tikai tādiem ierobežojumiem, kādi ar likumu noteikti vienīgi ar mērķi nodrošināt pienācīgu citu personu tiesību un brīvību ievērošanu un atzīšanu, un morāles prasību, sabiedriskās kārtības un demokrātiskas sabiedrības vispārējās labklājības prasību taisnīgu apmierināšanu».

Ievērojot šos nosacījumus, kļūst skaidra **cilvēktiesību prasība** noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā (un arī civillietu izskatīšanā vai citos tiesību piemērošanas

³² Hague Convention / Second Peace Conference at The Hague: Signed 18 October, 1907.; entry into force 26 January, 1910. – <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/hague.html>

³³ Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War / Adopted on 12 August, 1949. by the Diplomatic Conference for the Establishment of International Conventions for the Protection of Victims of War, held in Geneva from 21 April to 12 August, 1949.; entry into force 21 October, 1950. – <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/92.htm>

³⁴ Lat.: Likumi klusē, kad ieroči šķind / Cicerons /

gadījumos) tiesību aizsardzības iestādēm veikt visus nepieciešamos pasākumus likumā noteiktos apstākļos un kārtībā, kādi nepieciešami, lai vispusīgi, pilnīgi un objektīvi noskaidrotu izmeklējamā notikuma apstākļus, tādējādi nodrošinot ieinteresēto personu cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzību.

Arī Latvijas Cilvēktiesību biroja iepriekšējais vadītājs Olafs Brūvers savulaik aizskāra jautājumu par **līdzsvaru** – starp humānu attieksmi un tiesisko aizsardzību attiecībā pret noziedzniekiem, no vienas puses, un tiesisko neaizsargātību, kādā atrodas noziegumos cietušie cilvēki, no otras puses, savā publikācijā izsakot pozīciju, ka «dažkārt sabiedrība savā humānajā attieksmē pret noziedzniekiem aiziet pārāk tālu».³⁵

Eiropas Padomes Ministru Komitejas Rekomendācija Nr. R(85)11 «Par cietušā stāvokli krimināltiesību un kriminālprocesa ietvaros»³⁶ preambulā tieši norāda, «ka kriminālās justīcijas sistēmas mērķi tradicionāli tikuši aplūkoti, galveno uzmanību veltot attiecībām starp valsti un noziedznieku, līdz ar ko šīs sistēmas darbībai dažreiz ir bijusi tendence palielināt un nevis samazināt cietušā problēmas, bet cietušā vajadzību apmierināšanai un interešu aizstāvībai ir jābūt vienai no kriminālās justīcijas pamatfunkcijām; cietušā vajadzības būtu jāņem vērā lielākā apjomā visās kriminālprocesa stadijās.»

Noslēdzot cilvēktiesību reglamentācijas analīzi, šķiet lietderīgi atzīmēt vēl dažas normas. Eiropas Padomes «Deklarācijas par policiju»³⁷ A daļas 9. punkts nosaka: «Policists uzņemas pilnu atbildību par viņa izdarītām darbībām un par viņa dotām pavēlēm par izdarītām vai neizdarītām pretlikumīgām darbībām».

Atbilstīgi cilvēktiesību reglamentācijai, policista statusu var attiecināt uz jebkuru vēlētu vai ieceltu amatpersonu, kura saistīta ar tiesību piemērošanu publisko tiesību jomā.³⁸ Balstoties uz šādu kritēriju un ievērojot, ka krimināllietas izmeklēšanas gaitā vai civillietas izskatīšanas gaitā procesa virzītājs ar lēmumu par ekspertīzes noteikšanu nosaka ekspertam pienākumu veikt ekspertīzi, kas nepieciešama tiesību pareizai piemērošanai, norādītā cilvēktiesību norma par policista atbildību un pienākumiem var būt attiecināta arī uz eksperta statusu. Attiecībā uz eksperta atbildību šis jautājums ir pietiekami skaidrs, proti –

³⁵ Brūvers O. Cilvēktiesības ir cilvēka tiesības // Latvijas Vēstnesis, 21.07.1994.

³⁶ Eiropas Padomes Ministru Komitejas Rekomendācija Nr. R (85)11 «Par cietušā stāvokli krimināltiesību un kriminālprocesa ietvaros» / Pieņemta EP Ministru komitejā 1985. gada 28. jūnijā Ministru vietnieku 387. sanāsmē saskaņā ar Eiropas Padomes Statūtu 15. b panta noteikumiem.

³⁷ Eiropas Padomes Deklarācija par policiju / Pieņemta ar Eiropas Padomes Parlamentārās Asamblejas Rezolūciju 690 (1979).

³⁸ Human Rights and Police. Educational manual. Appendix A. Conclusions and decisions of the European Commission of Human Rights and European Court of Human Rights / By Ralph Kroshou, The Constitutional and Legal Policy Institute (COLPI). – Colchester, United Kingdom: Human Rights Centre, University of Essex, 2001.

Krimināllikuma 300. un 302. pantā ir paredzēta eksperta atbildība par apzināti nepatiesa atzinuma sniegšanu vai atteikšanos sniegt atzinumu, un arī eksperta pienākumi ir reglamentēti Latvijas Kriminālprocesa kodeksā, vai arī Civilprocesa likumā.

Nobeidzot temata izpēti, lietderīgi vēlreiz uzsvērt, ka poligrāfa pārbaudes veikšana noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas gaitā ne vien neapdraud cilvēktiesības, bet pat ir **vērtīgs līdzeklis cilvēktiesību aizsardzībai**, turklāt ne vien noziedzīgā nodarījumā cietušo tiesību un interešu aizsardzībai, ko jānodrošina tiesību aizsardzības iestādēm, bet arī krimināllietā aizdomās turēto un apsūdzēto tiesību un interešu aizsardzībai, jo poligrāfa pārbaudes veikšana krimināllietā var būt veikta arī pēc aizdomās turēto / apsūdzēto vai viņu advokātu pieprasījuma, ja viņiem rodas šaubas par veiktās izmeklēšanas vispusīgumu, pilnīgumu un / vai objektivitāti.

Autora praksē ir bijuši vairāki gadījumi, kad cietusī krimināllietā ir lūgusi veikt viņas pārbaudi ar poligrāfu, jo nevēlas samierināties ar situāciju, ka policijas darbinieku slinkuma, nemākulības un neizdarības dēļ sākotnējā izmeklēšanas posmā neiegūstot nepieciešamos pierādījumus, krimināllietā par veikto vardarbību pret viņu pierādījumu trūkuma dēļ negūst virzību, un daži policijas darbinieki vai citi ne visai inteligenti cilvēki viņu pat var sākt uzskatīt par varmākas apmelotāju, izrādot arī nievājošu attieksmi pret cietušo.

Autora praksē ir bijuši arī daži gadījumi, kad poligrāfa pārbaudi lūguši apsūdzētie, kurus sākotnējā izmeklēšanas gaitā policijas darbinieki ir nežēlīgi situši, vienlaikus arī solot tūlīt atbrīvot no ieslodzījuma, ja viņš atzīsies par izmeklējamu noziegumu, un draudot ar cinisku pazemošanu ieslodzīto vidū, ja neatzīsies, galarezultātā ar to piespiežot nepieredzējušus, vājas gribas jauniešus parakstīt atzīšanos, aprunājot sevi par noziegumu, kurus viņi nav veicis. Un tikai pēc sarunas ar prokuroru, kad personas ieguvušas jau apsūdzētā statusu, konsultējoties arī ar advokātu, šie cilvēki sāk meklēt iespējas aizstāvēties pret nepamatoto apsūdzību un draudošo sodu.

Dažkārt šādi gadījumi beidzas ar to, ka pēc laika tomēr tiek noskaidrots īstais nozieguma izdarītājs, ko sākotnēji policija vispār necentās noskaidrot, jo ātri bija ieguvusi atzīšanos ar fiziskas ietekmēšanas metodēm.

Objektīva izmeklēšana ir būtiski svarīga, lai nodrošinātu lietā iesaistīto personu tiesības uz taisnīgu tiesu. Latvijas Republikas Satversmes 92. pants nosaka: «Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā».

Kriminālprocesa likumā tas papildus reglamentēts:

«15.pants. Tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā

Ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā.»

Šīs tiesības ietver arī objektivitātes principu, nevainīguma prezumpciju un citas tiesiskās garantijas tiesas procesā iesaistītajām pusēm.